

Alan Hutchinson

Skifter: kildekritiske synspunkter

Kildekritikk skal preges av hva kilden skal brukes til. Historikere har øst av opplysningene i skifter til mange slags formål og en generell kritikk er derfor noe ulogisk. Det forsvarer likevel av at emnene som her skal tas opp har en generell relevans overfor flere ulike undersøkelsesområder, selv om de i de siste 25 år har blitt særlig aktualisert i henhold til analyser av sosio-økonomiske forhold i samfunnet.

Disse emner er:

- a) Representativitet – hvorvidt mennesker hvis dødsfall utløste offentlig skifte er representative for befolkningen de var en del av.
- b) Fullstendighet – hvorvidt dødsboene ble fullstendig registrert.

Andre spørsmål melder seg. Hvordan systematisere opplysningene som finnes i skiftene, hvordan tyde den sosiale betydning av materielle gjenstander, hvordan forstå gjenstanders pengeverdi i en økonomi med helt annerledes markedsforhold enn dagens. Disse spørsmål er mer spesifikt relatert til den aktuelle undersøkelsens formål og vil ikke drøftes her, med unntak av noen kommentarer

om de samlede uttrykk for boenes økonomiske tilstand, noe som ofte brukes i generelle slutninger om samfunnsforhold.

Lokalhistorikerne har i alle år benyttet skifter for å illustrere sosio-økonomiske samfunnsforhold. Kilden har i større grad vært lagt til grunn for å beskrive det materielle liv, og til å skildre økonomiske forhold på individplan, særlig på 1700-tallet, da mer direkte kilder om disse forhold er sparsomme.

Fra midten av 1970-tallet kom en mer forskningspreget bruk av kildematerialet i Norge. Flere av disse arbeider, deriblant flere hovedoppgaver, hadde en ambisjon om en gjennomgripende analyse av sosio-økonomiske forhold i hele samfunn og alle samfunnsgrupper. Dette har et tydelig forbilde i utenlandsk forskning i samme tiår.¹

Selv om skifter var forholdsvis mye benyttet i agrarhistorisk forskning, stilte den nye bruk nye kildekritiske og metodiske krav. Når det skulle sies noe om relative forhold over tid eller mellom samfunnsgrupper, om hvor rike eller fattige folk var, om relativ utbredelse av redskaper eller pyntegjenstander og deslike, fikk spørsmål om representativitet og fullstendighet en ny dimensjon.

Mye av den nye metodiske innsats var rettet mot å kunne slutte fra et relativt fåtall (dog ofte flere tusen) skifter til en befolkning på regionalt eller nasjonalt plan over lengre tidsrom. Dette var en annen dimensjon enn den som oftest opptar lokalhistorikeren. Det synes også å ha spredt en oppfatning av at utkommet av slike studier på høgt aggregeringsnivå var mager i forhold til innsatsen.²

I det følgende skal jeg forsøke å trekke frem elementer fra dette arbeid som har særlig relevans for lokalhistorisk forskning. Forøvrig skal kommentarene relateres til en undersøkelse av skifter fra Salten på 1700-tallet.³

I oppsummeringen skal jeg vise til betydningen av disse kommentarene for lokalhistoriske undersøkelser. Samtidig vil jeg understreke hvordan lokalhistoriske undersøkelser kan utdype

og forbedre vår forståelse av skifteforvaltningen. Dette fordi det bare er på det lokale plan at flere av de kildekritiske spørsmål kan besvares. I sin tur vil dette tillate en fyldigere bruk av det skattkammer som skifter og skifteprotokoller er.

Representativitet

Spørsmålet kan todeles – var de registrerte bo representative for alle dødsbo, og hvorvidt var dødsbo representative for formu-estilstanden i befolkningen? Jeg ser her bort fra problemer med lakuner i protokollene og eventuell mangelfull protokollføring, selv om det er klare tegn til det siste. I enkelte sorenskriverier finnes et ikke ubetydelig antall konsepter i skiftepakken som ikke er å gjenfinne i protokollene. I sitt avgrensede undersøkelsesområde fant Andersen imidlertid, ved å ta utgangspunkt i kirkebøkens oversikt over dødsfall, at så å si alle bo som kunne forventes skiftet offentlig, ble det.⁴

Den hyppigste grunnen til at et bo ble skiftet offentlig var at noen av arvingene var umyndige (menn inntil 18 år, men fullt myndige 25 år, alle ugifte kvinner). Vanligvis var dette den avdødes barn eller stebarn. Dette medfører en a priori grunn til å regne med skjevhet når det gjelder representativitet i forhold til alle dødsbo. Men denne skjevheten vil oppveie tendensen for alle dødsbo til å omfatte en overvekt av eldre, mindre økonomisk aktive og derfor mindre formuede folk, og gjør at de offentlig skiftede bo er mer representative for den samlede befolkningen enn alle dødsbo. (Tabell 1.)

De som etterlot seg offentlig skiftet bo er uforholdsmessig ofte gifte, mannlige bønder i alderen 30 til 60 år – brukeralderen. Det eneste problematiske her er kjønnsfordelingen, noe som også Andersen kommenterer.⁵ Skjevheten har liten betydning for formuesstudier og er lett å korrigere for.

Å være gift bonde plasserte en i den bedre bemidlede del av samfunnet. (Tabell 2.)

Tabell 1. Folketall, mortalitet, skifte.
Tjeldsund/Hegstad fjerding 1794-1801.

Alders- gruppe	Folketall 1801	Ant. gravlagt*	Mortalitet 0/00	Ant. skifter*	Skifter til gravlagt folketall	
21-30	365	28	10	5	18%	1%
31-40	289	44	19	23	52%	8%
41-50	237	38	20	17	45%	7%
56-60	188	39	26	15	38%	8%
61+	147	114	97	29	25%	20%

* Antall gravlagte og skifter i tidsrommet 1794-1801. Uoppgitt alder fordelt blant aldersgruppene i forhold til fordelingen ellers.

Tabell 2. Skifter og boets verdi, etter sosial gruppe;
Bodø fjerding 1801-04.

Sosial gruppe	antall skifter	% av skifter	% av folketall	gj.aktiva riksdaler	gj.passiva riksdaler
Bønder*	275	73	54	249	109
Husmenn*	11	5	7	53	57
Tjenere	48	12	31	90	37
Kårfolk	36	9	3	166	52
Andre	4	1	5		

* «Bønder» er inklusive husmenn med jord; «husmenn» er husmenn uten jord og innerster.

Det er med andre ord vesentlige skjevheter mellom den skiftede populasjon og befolkningen. Dette kan det korrigeres for ved å se på forholdet mellom omfanget av offentlige skifte i år da sammensetningen av befolkningen kan beregnes fra folketall, manntal eller skattelister. Forholdet i mellomliggende perioder kan eks-trapoleres. Raffinerte metoder for å foreta slike korrigeringer har

vært forsøkt, spesielt av amerikanske forskere.⁶ Det dreier seg om utvalgsteknikker og metoder for å relatere den skiftede populasjon til totalbefolkningen.

At den bedre bemidlede delen av befolkningen er overrepresentert blant de som etterlot seg offentlig skifte er velkjent. Når fattigfolk er underrepresentert, reises spørsmål om det var på grunn av deres fattigdom. Det er en forutsetning i utenlandske studier – «de fattige, som det var uhorvelig mange av, ble ikke underlagt offentlig skifte».⁷ Vi møter samme påstand når det gjelder Norge,⁸ men norske lovforutsetninger gir grunn til å tro at her ble de fattige oppfanget i større omfang.

Man finner protokollført tilfeller der lensmannen har troppet opp på gården, formodentlig med vurderingsmennene, og ikke funnet noe verd å registrere. Dette nyanserer Kiils poeng at det neppe ble holdt skifte etter'n Torstein: «Så vart det skifte i Torsteins hus... Dei fann ei skjorte og ei lus... « licentia poetica.»⁹

Ingenting i norsk lov tilsa at det ikke skulle skiftes etter fattige folk før helt på slutten av 1700-tallet¹⁰. Det var heller slik at fattige bo oftest tilhørte folk som ikke etterlot seg umyndige arvinger, og av den grunn ble ikke skiftet offentlig. Dette var oftest bo tilhørende ungdom eller gamle, begge utenom det livsstadiet da folk ville hatt mest behov for de produksjonsgjenstandene som utgjorde største verdi i de fleste bo.

Som sagt er variasjon av skiftefrekvens etter sosiale egenskaper rimelig enkel å identifisere og korrigere for. Mer usikker er variasjon av skiftefrekvens i rom. Jeg fant en betydelig variasjon i forhold til folketall, og delvis i forhold til antall dødsfall i ulike fjerdninger. Når også formuesforhold varierte i rom, og de fjerdninger med høyeste skiftefrekvens også var de med høyeste gjennomsnittsfornue, er det fare på ferde. Her er et felt hvor lokale studier og sammenligninger fordres.

Et siste spørsmål gjelder forhold over tid. De fleste studier dreier seg om en vurdering av økonomiske endringer.

På slutten av 1700-tallet førte hvert tredje eller hvert annet voksendødsfall i Salten til offentlig skifte – i første halvdel av århundredet hvert fjerde eller femte. Igjen har vi a priori grunn til

å mistenke endring i representativitetsforhold. Endringen i skiftefrekvens må forklares om man skal kunne vurdere dette.

Det vil føre for langt å gå inn i denne diskusjonen her. Etter å ha vurdert flere mulige årsakssammenhenger, bl.a. innskjerping av skifteforvaltning og kreditorenes muligheter, konkluderte jeg med at hovedgrunnen var en lovendring som kom formelt i 1768, men nok hadde vært delvis praktisert før.

Dette året ble det innført en ordning som heter «Beneficium Inventarii» – fordelingen av inventaret. Denne ordningen tillot arvingene (inklusive gjenlevende ektefelle) å vedkjenne arven i boet uten at de samtidig ble stilt til ansvar for gjeld som oversteg boets verdi. I Norske Lov (NL) var arvingene nemlig stilt overfor spørsmål om de ville vedkjenne arven eller ikke (NL 5-2-84, 5-13-28). Hvis de ville det, sto de ansvarlig «en for alle og alle for en» for gjelden som påhvilde boet. Alternativt kunne de frasi seg ansvaret for gjelden ved å frasi seg arven, hvoretter skifteforvalteren likviderte boet til fordel for kreditorene (NL 5-13-31). Når det ikke lenger dreide seg om et arveskifte var det ikke nødvendig å protokollføre handlingen. Med forordningen i 1768 fallt grunnen til å frasi seg arven bort, slik at flere bo må ventes protokollført.

Gikk det slik? Både samtidige og senere lovkommentarer påpeker problemene som eksisterte før forordningen.¹¹ Folk kviet seg for å bestemme seg for om de ville arve eller ikke. Særlig enker manglet oversikt over gjelden som påhvilde boet. Dette medførte en opphopning av ikke behandlede skifter, noe som kan forklare den uhyre rotete protokollføringen som erfares i midten av århundret.

Vi må kunne forutsette at frasagte bo var falittbo. Hvis dette forklarer noen vesentlig del av endringen i skiftefrekvens, vil forestillinger vi ellers får fra skiftene om formuesforhold i første halvdel av 1700-tallet, og om endring i formuesforhold i løpet av århundredet, måtte revurderes grundig.

Formuestilstand

Enkelte uttrykk for formuestilstand, brutto- eller nettoformuen, brukes både i sammenligning – mellom samfunnsgrupper eller områder, eller over tid, og som uttrykk for økonomisk velstand i samfunn.

Det er pengeverdien av de vurderte gjenstander som underbygger bruttoformuen. Når det gjelder sammenligning mellom samfunnsgrupper kan omfang av verdiløse (i pengebegrepet) og utelatte gjenstander nyansere bildet. Det siste spørsmålet kommer jeg tilbake til. Det første kan kort illustreres med et par spørsmål. Når vi finner at samer i gjennomsnitt har lavere formue enn bumenn, betyr det at de var, som gruppe, fattigere eller at de var mindre integrert i en norsk markedsøkonomi, om enn primitiv? Mer generelt, hvordan tolker vi et uttrykk for velstand i penger når penger tilsynelatende spilte så liten rolle selv i de deler av samfunnet hvor varehandel var sentral? Penger er i hvert fall mangelvare i de fleste skifter.

Et annet uttrykk for lav økonomisk integrasjon er store regionale forskjeller i verdsetting. I sin studie måtte Buggeland korrigere for dette i sin sammenligning av to fogderier.¹² Endelig er det nærmest utenkelig at verdsetting ikke ville berøres av markeds- og penge-samfunnsutvikling – som nettopp er en del av 1700-tallets historie – og inflasjon satte tydelige spor i verdsettingene. Dette er alle høgst aktuelle spørsmål som fortjener studier på lokalt plan.

Bruttoformuen er alminnelig akseptert som det mest anvendelig uttrykk for formuestilstand når formuesfordeling innen et samfunn eller mellom samfunn skal undersøkes. Men gjelden er også en viktig økonomisk indikator.

Aktiva i boene er avhengig av hvorvidt alt som er i boet blir registrert, et spørsmål jeg kommer tilbake til. Når det gjelder boets passiva vil jeg kort skissere noen fallgruver som gjør at tallene i hvert skifte som brukes i en undersøkelse bør bearbeides.

Samlet tall for boets utgift eller passiva er misvisende. Boets samlede passiva ligger på et nivå som varierer mellom 25% og 50% høyere enn gjelden som påhviler boet (noe avhengig av hva som betraktes som gjeld). Denne forhøyelsen representerer utgifter som er pålagt boet i forbindelse med dødsfallet og gir således et falskt bilde av forhold i boet før dødsfallet og dermed av forhold i befolkningen i alminnelighet.

Forhøyelsen utgjøres av to elementer:

1. Omkostningene forbundet med skiftet – som er forholdsmessig lik mellom boene, men endres over tid, særlig på 1800-tallet. Dog er omkostningene en forholdsvis større belastning i mindre velstående bo.
2. Tilgodeseing av gjenlevende ektefelle og arvingene med begravellesvederlag og heimegave – som er til dels høgst ulik og situasjonsbestemt i boene.

Begravellesvederlag var et vederlag til gjenlevende ektefelle for å sikre vedkommendes fremtidige begravelse på samme anstendighetsnivå som den avdødes. Likt skulle det være. Vederlaget utgjør oftest 5-10% av boets bruttoformue. Det ble ikke prioritert i falittbo og uteblir derfor fra disse. Enkelte ganger ble det frafalt, og dersom den avdøde var enke eller enkemann var det selvfølgelig ikke aktuelt.

Heimegave var en tilgodeseing av barna med verdier fra boet mens foreldrene fortsatt var i live, og ble gitt ved giftemål og utflytting fra foreldrenes husstand. Alle barna skulle få heimegave på likt nivå (i motsetning til arv, hvor jenter fikk halvparten av det gutter fikk). Dersom noen av barna allerede hadde fått sin heimegave ved foreldrens bortgang, ble de hjemmевærende barna tildelt heimegave som gjeldspost i skiftet. (Der boet var utilstrekkelig ble tidligere utbetalt heimegave tilbakebetalt boet og innført som aktiva).

Heimegave nevnes i langt fra alle bo der den kunne ha vært forventet, og det kan tenkes at familiene fant andre måter å tilgodese hjemmевærende barn på – blant annet med lønn for tjeneste hjemme. Lønn til barna er ikke noen sjelden utgiftspost i skifter. Barnas krav på lønn sto sterkere enn det for hjemmевærende mot de

andre kreditorenes krav. Lønn for siste års arbeid var et prioritert krav mens heimegave ikke var det. Det kan finnes mange tilfeller av skifter, som er oppgjort som fallitt, der familiens samlede krav i boet er større enn den negative balansen.

Disse disposisjoner er av så stor betydning for bildet av boets økonomisk tilstand at de må tas i betraktning. Eventuelle utgiftsposter til den avdødes begravelse er imidlertid beskjedne. Det meste var nok ordnet og betalt før registrering av boet tok til.

Til slutt – hvordan tolker vi bildet formuestilstanden gir. Hva betyr alle disse fallittbo, og de (enda flere) bo der det er så lite overskudd til fordeling blant den gjenlevende familie at eksistensgrunnlaget må ha vært revet bort?

I de fleste tilfeller, også i protokollførte fallittbo, må gjelden ha vært overtatt og ikke oppgjort. Norske Lov formaner kreditorene til å la deres tilgodehavende overføres til arvingene. Ordlyden i skiftene anmoder om det samme. Dersom ikke hele boet var likvidert, var det arvingene som sto ansvarlige for disponering av det utloddede bo for å tilfredstille loddshavende. Det går frem av en sammenligning av bo etter ektefeller som det ble skiftet etter med korte mellomrom, at den gjenlevende ektefellen sto fritt i hva som ble likvidert for å tilfredstille kreditorene. Utlodding var oftest en papirøvelse, men samtidig en forsikring dersom arvingene viste seg motstridige.

Alikevel, det sto uhyre dårlig til i mange bo. Ble folk ribbet ved skifte?

Registrering – fullstendighet

Slik skifter trer frem fra protokollene i ordentlige rekker og fremstiller sine omfattende opplysninger i pertentlige mønstre vekkes tillit til deres pålitelighet. Men vi har notert en uryddighet i forvaltning som svekker denne tilliten – hvor mange opplysninger kunne ikke

komme på avveier mens skifter lå som konsepter og bilag i årevis før protokollføring? Bilagene hadde alt fristet en usikker tilværelse før de ble samlet på sorenskriverens gård – i Salten lå tingstedet lengst unna sorenskriverens bopel på 160 sjømils avstand. Det vil sannelig være overraskende om alt ble protokollført. Protokollene var heller ikke en nødvendig handling for avslutning av selve skiftet. Det er likevel ikke denne siden av fullstendighet som skal fokuseres her, men heller spørsmålet om alt ble registrert.

Det kan umiddelbart slås fast at ikke alt ble registrert. I det minste var det bruksgjenstander som ble vurdert som verdiløse. Det finnes spredte opplysninger om slike - «... uten en gammel skinfeld av ingen verdi», osv.

Hva så? Det avhenger av hensikten med undersøkelsen. Skal formuesforhold i samfunnet undersøkes er slike utelatelser uinteressante. Derimot kan de være vesentlige i undersøkelser av redskapskultur eller gjenstandsgrupper. Det at antall dypsagn i boene avtar utover 1700-tallet er ikke et bevis på at juksafisket har gått av mote. Mangel på rokk betyr ikke at garn ikke ble spunnet, eller av brødjern at det ikke spistes brød, eller av ljà og sigd at gress ikke ble slått. Vi erstatter skiftenes manglende opplysninger med kunnskap fra andre kilder, eller antar at gjenstandene fantes, men ble vurdert som verdiløse.

Skal vi forøvrig godta at det i hvert fall ikke fantes flere gjenstander med pengeverdi i boene? Det er sannelig ikke enkelt å påvise ting som ikke nevnes og den alminnelige konklusjonen er at den unndragelse eller utelatelse som måtte ha skjedd, har liten betydning for vedkommende undersøkelse.¹³

Enkeltvis nevnes gjenstander som ikke er registrert selv om de er tydelig verdsatt. Dette kommer jeg tilbake til. Først kan vi forsøke å sannsynliggjøre manglende registrering.

I et av tilfellene hvor boet er fullstendig fritt for verdier,¹⁴ forklarer enken at det lille av verdi de hadde greid å karre til seg siden mannens forrige forlis har de tapt ved det siste. Da mistet også mannen livet. Hva skal vi tro? Buskap, husgeråd og alt av sjøredskap hadde han i hvert fall ikke i båten samtidig.

Folk hadde åpenbart klær, sko og sengeklær. Klær og sengetøy manglet i 20-40% av de forskjellige utvalg i min undersøkelse. Det er uhyre sjelden at de gjenlevendes egne klær registreres, og sko så å si aldri i det hele tatt, utenom sjøstøvler. Mat, utenom mel eller korn i tønne, forekommer ikke (bortsett for mat beregnet for salg), men selvfølgelig hadde folk et forråd i huset. Det er registrert usannsynlig få ungdyr i forhold til voksne. I Salten, et område der så å si alle drev fiske, manglet en overraskende stor andel av familieboene sjøredskap (10%) og båt (20%). I bo der båt var registrert var det i gjennomsnitt 2 - 3 båter.

Ved å sammenligne bo etter ektefeller som døde med korte mellomrom mente Borgos å kunne påvise en stor underregistrering i bo etter den første avdøde ektefelle.¹⁵ Mine resultater var ikke så entydige, men likevel identifiseres flere endringer i boenes sammensetning, blant annet tilfeller av underregistrering av gjeldsposter i den først avdødes skifte, der f.eks. både åboten på gården og flerårige lønnskav først ble registrert etter den siste.

Det er nokså mange bo hvor registrering av gjenstander med verdi synes å være mangelfull. Jeg skal kommentere tre grunner til at dette kunne være slik.

1. At ting ble lurt unna skifteretten.
2. At fordeling av deler av boet foregikk utenom den offentlige behandling.
3. At skifteretten sikret de gjenlevende et eksistensgrunnlag.

At ting ble lurt unna skifteretten er den årsak til ufullstendige skifter som mest har vært trukket frem, også i utenlandske undersøkelser.¹⁶ Det menes at slike gjenstander fortrinnsvis må ha vært små, men Bjørklund kommenterer et tilfelle fra Kvæningen der enken faktisk forsøkte å lure unna ei ku.¹⁷

Allvorlig for historikeren er alle bo som gjøres opp uten kontanter. Er det mulig at i samfunn som fiskerbondens, basert i stor grad på handel av både nødvendighets- såvel som overskuddsvarer, at kontanter skulle mangle i 80% av boene? På den andre siden: er

det mulig at så mange skulle kunne lykkes med å late som om de ikke hadde kontanter?

Slike unndragelser er det umulig å påvise eller beregne i de enkelte tilfeller. Det forutsettes både private og offentlige kontrollmekanismer som likevel vil ha begrenset praksisen.

De private mekanismer, arvingenes gjensidige kontroll, er meget situasjonsavhengig. Ofte ville arvingene ha hatt fordel av å handle i fellesskap.¹⁸ De offentlige mekanismer vektlagt er at skifteforvalteren hadde interesser i å få opp verdien av boet og at vurderingsmennene ville være kjent på gården.

Det vises at disse offentlige kontrollmekanismer var heller svake. Hverken lensmannen eller vurderingsmennene hadde nevneverdig interesse i å få hevet boets verdi og for sorenskriveren var det mye enklere å øke sin inntekt fra skiftet ved noen vidløftige pennestrøk enn å mase på lensmannen om å passe på at alle gjenstander var med – og myndighetene prøvde å begrense sorenskrivernes tilbøyelighet til å la hånden seile over arkene.¹⁹ Det var ingen regel at vurderingsmennene hadde kjennskap til boet – snarere tvert imot.²⁰

Likevel finnes det ingen antydning til at skifterettene tok sitt ansvar lettvint. De sparte ikke på krefter når det gjaldt å lokalisere utlånte gjenstander eller ta i øyensyn gjenstander på avsides gårdsbygninger. Og i retten formanes den gjenlevende med den alvorligste språkbruk og under trussel om tilbørlig straff å angi alt som kan komme boet til inntekt og om ikke å begå arvesvik.

Trolig ble det aller meste av det som skulle registreres registrert. Det er imidlertid åpenbart at enkelte ting likevel ble fordelt uten at de ble oppgitt til skifteretten. Det berettes om enkelte tilfeller i skiftene og gjelder særlig den avdødes klær, sengeklær og, sjeldnere, husdyr.

Den avdødes klær var i en særstilling.²¹ Det er tydelig at klærne ble fordelt blant barna, fortrinnsvis uten skifteforvalterens innblanding. Noen ganger ble denne praksis oppfanget og registrert av skifteforvalteren, noen ganger ikke, og enkelte ganger blir det

nevnt nettopp at klærne har vært fordelt utenom den offentlige skiftebehandling. Skifteforvalteren anstrengte seg for å få bukt med praksisen som ikke har noe grunnlag i loven, men den kan registreres så sent som i de første årene av 1800-tallet.

Fordeling av den avdødes klær i arveskiftene var altså underlagt en særskilt praksis utenom loven. Det forekom tilfeller der husdyr ble fordelt etter en lignende praksis.²² Også for sengeklær var det særskilt praksis, men i dette tilfelle ble gjenlevende ektefelle forfordelt, ikke barna.²³

Disforuden var og en opredet seng med en rød og hvid olmerdugs overdyne med dun udi samt en bolster og 2 hovedpuder med fiær udi tilligmed 2 hoveddyner med Dun udi og et par lager til som Enchemanden til seg selv tog siden hd: (han) ingen seng havde at ligge udi uden de som allerede var vurderit. Og formodede hand at samme seng blir ham tillagt til enchemandsseng ligesaa vel som andre, hvilken ... paastand Sk(ifte) R(etten) billeged ham forlods, siden det ha været en g(amme)l Skich og sædvane

Denne seng, fra et fallittbo av høg bruttoverdi, var verdt minst 10 riksdaler, verdien av vel 3 kyr.

Her begrunnes praksis med skikk og sedvane – ikke med loven. Også Buggeland, Lunden og Røgeberg har kommentert denne praksis.²⁴ Spørsmålet om hvorfor den nevnes forholdsvis sjelden skal jeg la ligge, men det er interessant å notere at tilsvarende praksis finnes i engelske skifter.²⁵

Endelig må vi ta for oss spørsmålet om skifteretten medvirket til å sikre de gjenlevende et eksistensgrunnlag i falittbo og bo med lite overskudd. Også for denne praksis er det klare bevis. Følgende utdrag er et av flere tilfeller fra lensmannens registreringsprotokoller fra Vesterålen i slutten av det forrige århundre.²⁶

Stervboenken begjærede undtaget følgende eiendeler: Alt bohave, husgeraad, seng og gangklær, der var høist fornødet for hende og hjemmевærende børn..., 1 Ko «Stjerna», 1 Kjeksbåd, gml. og daarlig, værd 5 kr. 8 torskegarn, 1 gml. ile, tilligmed kavl og dubbel for 1/2 kars brug. Det hele værd 40 kr. Lidt smaaliner kr. 20.-

Det fremgår at de utelatte gjenstander, som ikke er av ubety-

delig verdi, dreier seg om personlige effekter og ting nødvendig for næringsdrift. Slik praksis samsvarer med forutsetningene i konkursloven fra 1863. Er dette innføring av en ny praksis eller kodifisering av en gammel?

Lovkommentarene understreker at det finnes ikke forutsetninger i eldre lov for slik uttak²⁷ – det må eventuelt søkes i sedvane, men samtidig fremgår det at myndighetene var oppmerksom på vanskelighetene de gjenlevende kunne komme opp i i forbindelse med arveskifte. Ingen ønsket å skape fattiglemmer og så langt mulig må det kunne forutsettes at de fleste skifteforvaltere bisto for å holde boene samlet.

Oppsummering

Hva slags betydning disse kildekritiske kommentarer har, avhenger selvfølgelig av undersøkelsens formål. Jeg har foretatt et bredt oversyn heller enn å relatere kritikken til noe bestemt forskningsformål.

Kort oppsummert kan det sies at skifter ikke gir et representativt bilde av formuesforhold og materielle kår i et samfunn. Når det gjelder formuesforhold kan dette korrigeres statistisk, men, som sagt, synes forskningsinteressen å ha dreid bort fra de problemstillingene som skapte den store metodiske innsats i 1970- og 80-årene.

Dessuten har, i søken etter det gyldige, for ikke å si det gyldne gjennomsnitt, grupper utenom samfunnets tyngdepunkt blitt neglisjert og den «uvanlige» blitt skjøvet til side. Kårfolk og tjenestefolk er kommet i skyggen av gårdbrukere og husmenn. Tilfeller som er «unormale», som f.eks. folk som er tilsynelatende svekket av sykdom, ulykke eller alderdom, blir eksplisitt utelukket fra undersøkelsene. Men disse var også en del av samfunnet, og skifter beretter også om *deres* kår.

Kvantitativ behandling skal imidlertid ikke neglisjeres. Hvor mange dødsfall i en befolkning, eller hvilke dødsfall som utløste

offentlig skifte, og hvordan dette har variert i rom eller mellom samfunnsgrupper eller endret seg over tid, er interessante spørsmål i seg selv.

Forøvrig vil kvantitativ behandling i lokalhistoriske arbeider oftest dreie seg om gjennomsnitt og eventuelt også spredning – når det gjelder formue, krøtterhold, eie av bøker eller andre forhold i en befolkning. Dette er viktig for å lete seg frem til betydningsfulle tendenser, med alle forbehold i mente. Som uttrykk for å karakterisere et lokalsamfunn må slik statistikk likevel sies å gi et forvrengt bilde.

Da er det vel så formålstjenlig å bruke skifter til å gi en mer fullstendig illustrasjon av levekår til enkelte personer som, etter en samlet vurdering fra flere kilder, kan antas å representere den aktuelle samfunnsgruppe.

Jeg har brukt en del plass på spørsmålet om fullstendigheten av registreringer, blant annet fordi det er viet mindre oppmerksomhet i innen- så vel som utenlandske undersøkelser. I studier med fokus på et høgt aggregeringsnivå er dette spørsmål nok mindre vesentlig – utelatelse av gjenstander fra boene har nok ikke påvirket formuesfordeling i nevneverdig grad. Hvis derimot det er fattigdom, eller levekår blant fattigere grupper i samfunnet som skal undersøkes, er spørsmålet avgjørende.

Ved å fokusere på fullstendighetsspørsmålet har jeg også villet vise til en rekke spørsmål som jeg mener kan utdype og utvide utnyttelsen av skiftematerialet. Dette er spørsmål som leder oss inn i problemer vedrørende kildens tilblivelse og skifte som samfunnsinstitusjon. Hvorfor finnes ikke skifter etter personer som det tilsynelatende burde finnes etter? Hvordan ble vurderingsmennene oppnevnt og hvilke forutsetninger hadde de for sitt arbeid? Imot hvilke standarder eller normer ble verdiene fastsatt? Hvilken rolle spilte sedvane i behandling og fordeling av boet? Hvordan ble fordeling av boet effektivt, under hvilke forutsetninger? Hvilken innstilling hadde sorenskriverne til skifteforvaltningen? Hvor sterkt

sto arvingene i forhold til kreditorene? Hvordan forholdt kreditorene seg til mulighetene for å få inndrevet gjeld ved arveskiftet?

I bunnen for disse spørsmål ligger skifte som institusjon for overføring av eiendom og verdier mellom generasjoner. I forbindelse med skifte kom flere parter sammen, til dels med motstridende interesser. Både lokalsamfunnet og storsamfunnet forvaltet denne institusjonen og omga den med forutsetninger og normer. En studie av skifteforvaltning er en studie av samfunnsprosesser i fremveksten av det integrerte statssamfunn. Det er en studie hvor lokalsamfunnet står sentralt som arena. Lokalhistoriske studier av skifter kan både belyse fascinerende sider av lokalsamfunnet og bidra til en fyldigere forståelse av skifteinstitusjonen.

Noter

¹ For norske arbeider se henvisning annensteds i denne publikasjon. For utenlandske se f.eks. Jan Kuuse 1974, s. 23f, Alice Hanson Jones 1982, s. 275, Woude and Schuurman (eds) 1980, og, i en eldre tradisjon, Jørgensen 1968.

² Marshall 1980, s. 503; Hanson Jones op.cit. s. 300.

³ Hutchinson 1992.

⁴ Andersen 1986, s. 3-7.

⁵ Andersen *ibid.*; Borgos 1988, s. 61f; jfr. Main 1977, s. 559-581.

⁶ F.eks. Hanson Jones op.cit. s. 273f; Shammass 1978, s. 298; Carr & Walsh 1980, s. 83, 97f; Lindert 1981, s. 660f; Main & Main 1988, s. 30f.

⁷ Marshall op.cit. s. 505.

⁸ Kiil 1969, s. 106.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Kancellibrev 16.09 1986 for Akershus stift, og etterhvert for de øvrige stiftene.

¹¹ Stampe 1797, V, s. 366; Schweigaard 1871, s. 65.

¹² Buggeland 1969.

¹³ Jfr. Andersen op.cit. s. 4-5; Borgos op.cit. s. 65f for kommentar om utelatte gjenstander.

¹⁴ Salten sorenskriveri, Skifteprotokoll 16, fol. 88 (1803).

- ¹⁵ Borgos op.cit. s. 66f.
¹⁶ F.eks. Lunden 1968, s. 74; Tranberg 1979, s. 3.
¹⁷ Bjørklund 1985, s. 129.
¹⁸ Lunden op.cit., s. 51.
19 F.eks. Forordning av 9. august 1735.
20 Hutchinson 1993, s. 191.
21 Røgeberg 1989, s. 40.
22 Lunden op.cit., s. 52; Nielssen 1984, s. 92.
23 Salten sorenskriveri, Skifteprotokoll 5, fol. 564b (1758).
24 Buggeland op.cit., s. 25; Lunden op.cit., s. 52; Røgeberg op.cit., s. 37.
25 Cox & Cox 1984, s. 218.
26 Skifteregistreringsprotokoll for Øksnes 1900, fol. 55, meddelt av Åsa Elstad.
27 Schweigaard op.cit., s. 87; Hagerup 1924, s. 99.

Litteratur

- Andersen, K.A. *Skifter og EDB*. Hovedoppgave i historie, Oslo 1986.
Bjørklund, I. *Fjordfolket i Kvanangen*. Oslo 1985.
Borgos J. *Befolkning, bosetting og økonomi i Barkestad og Langenes fjerding 1700-1820*. Kautokeino 1988
Buggeland T. *Den salige mantz efterladenschaber i løst och fast*. Hovedoppgave i historie, Bergen 1969.
Carr L.G. & Walsh L.S. «Inventories and the analysis of Wealth and Consumption patterns in St.Mary's County, Maryland 1658-1777.» *Historical Methods* 13.2 1980.
Cox N. & Cox J. «Probate Inventories: The legal background — Part II». *Local Historian* 16.4 1984.
Hagerup F. *Skifte og Arvebehandling*. 3. utgave, medvirket av P.I.Paulsen, Kra. 1924.
Hanson Jones A. «Estimating Wealth of the Living from a Probate Sample». *Journal of Interdisciplinary History* 13.2 1982.
Hutchinson A. *Skifteprotokoller som kilder til studier av materielle kår*. Hovedoppgave i historie, Tromsø 1992.
Hutchinson A. «Skifteprotokoller — en kilde til studier av materielle kår». *Heimen* 3,1993.
Jørgensen J. *Skifter og Testamenter*. Kjøbenhavn 1968.

- Kiil A. *Arkivkunnskap*. Oslo 1969.
- Kuuse J. «The probate inventory as a source for economic and social history». *Scandinavian economic History Review* 1,1974.
- Lindert P.H. «An algorithm for probate sampling». *Journal of Interdisciplinary History* 11.4 1981.
- Lunden K. *Studiar i Norsk Agrarhistorie ca.1660-1723*. Upublisert manus. Trondheim 1968.
- Main G.L. «Inequality in Early America: The evidence of Probate Records from Massachusetts and Maryland». *Journal of Interdisciplinary History* 7,1977.
- Main G.I. & Main J.T. «Economic Growth and the Standard of Living in Southern New England 1640-1744». *Journal of Economic History* 48: 1, 1988.
- Marshall J.D. «Agrarian Wealth and social Structure in Pre- industrial Cumbria». *Economic History Review* 33.4,1980.
- Nielsen A.R. «Animal Husbandry among the Norwegian Population in Finnmark ca.1685-1705». *Acta Borealia* 2,1984.
- Røgeberg K.M. «*Av Saliges Gangklær*». *En skifteanalyse, Ager Fogderi og Christiania 1656-1780*. Magistergradsavhandling i etnologi, Oslo 1989.
- Schweigaard A. *Om Conkurs og Om Skifte og Arvebehandling*. Christiania 1871.
- Shammas C. «Constructing a Wealth Distribution from Probate Records». *Journal of Interdisciplinary History* 9.2 1978.
- Stampe H. *Erklæringer, Breve og Forestillinger; General-prokureur-embetet Vedkommende*. Bd.5. København 1797.
- Tranberg A. *Bønder og husmenn i Laurvigen grevskap på 1700-tallet. En undersøkelse av deres økonomiske forhold*. Hovedfagsoppgave i Historie, Oslo 1979.
- Woude A. van der and Schuurman A. (eds). *Probate Inventories – a new Source for the historical Study of Wealth, ...* Utrecht 1980.